

Adam Perłakowski

Uniwersytet Jagielloński
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2514-7757>

„Interesy imć pana podkanclerzego...”. Mińsk i województwo mińskie w polityce Michała Fryderyka Czartoryskiego¹

Streszczenie: W artykule podjęte zostało zagadnienie roli, jaką odgrywał Michał Fryderyk Czartoryski, podkanclerzy litewski i jeden z politycznych liderów stronnictwa „Familii” w życiu politycznym Mińska i województwa mińskiego w okresie sprawowania przez niego dygnitarstwa (1724–1752). Mimo że miasto, jak i województwo nie należało do odgrywających czołową rolę polityczną w strukturze Wielkiego Księstwa Litewskiego i wzmianki o nim na kartach korespondencji podkanclerzego pojawiają się nieczęsto, to jednak M. Fr. Czartoryski przywiązywał bardzo dużą uwagę do spraw związanych w wyborem deputatów trybunalskich kadencji mińskiej, polityką rozdawniczą, czy też dotyczącą urzędów ziemskich w województwie mińskim. Jako wytrawny polityk potrafił zawiązywać krótkotrwałe sojusze z przeciwnikami politycznymi, np. Radziwiłłami, i wykorzystywać inne grupy społeczne, np. Żydów, do realizacji swoich planów nawet w tak niewielkiej skali województwa mińskiego.

Słowa kluczowe: Michał Fryderyk Czartoryski, Mińsk, Wielkie Księstwo Litewskie, XVIII wiek

Michał Fryderyk Czartoryski (1696–1775), podkanclerzy litewski w latach 1724–1752, a następnie kanclerz litewski (1752–1775) był, jak to obrazowo określił Władysław Konopczyński, „Sternikiem nierządnej Rzeczypospolitej”². Z opinią krakowskiego historyka należy się zgodzić, gdyż postać tego polityka czasów saskich i stanisławowskich wymyka się jednoznacznym ocenom historyków, stanowiąc w pewnym stopniu naukowe wyzwanie dla badaczy. Do tej pory bowiem nie mamy opracowanej biografii

¹ Tekst ten w znacznie zmienionej formie i pod innym tytułem został wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji pt. „Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 950-годдзя горада)”, która odbyła się w Mińsku w dniach 7–8 września 2017 r. Tytuł wystąpienia brzmiał: *Mińsk i województwo mińskie w kręgu zainteresowań Michała Fryderyka Czartoryskiego, podkanclerzego litewskiego w latach 1731–1752*.

² Biogram M. F. Czartoryskiego pióra W. Konopczyńskiego, *Czartoryski Michał Fryderyk (1695–1775)*, Polski Słownik Biograficzny (dalej: PSB), t. 4, Kraków 1938, s. 288–294.

politycznej tego, niewątpliwie, wybitnego polityka i ministra, który, według opinii (trochę na wyrost) niektórych historyków, stał się wraz ze swoim bratem, wojewodą ruskim Augustem Aleksandrem Czartoryskim (1697–1782) i Stanisławem Poniatowskim (1676–1762) rzecznikiem reform i oświecenia w Polsce³. Niestety, sporą przeszkodą w badaniach nad tą postacią jest z pewnością brak sporej ilości źródeł do dziejów stronnictwa politycznego, znanego pod nazwą „Familii”, na co zwracał już uwagę Karol Buczek przed II wojną światową⁴.

Działalność polityczna podkanclerzego litewskiego przypadła na końcowy etap panowania Augusta II (1697–1733) i rządy jego syna Augusta III (1734–1763) z dynastii Wettynów. Musimy też pamiętać, że panowanie drugiego z Sasów na polskim tronie to niemal permanentna rywalizacja co najmniej kilku stronnictw politycznych: Potockich (republikantów), „Familii” Czartoryskich, Jerzego Augusta Mniszcha („kamaryli”)⁵ oraz stronnictwa hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego. Prowadziła ona, niestety, do ostatecznego rozkładu sejmu i bardzo głębokiego kryzysu w państwie, które, jak chyba nigdy wcześniej, wymagało szybkiej oraz dogłębnej reformy ustroju.

W latach 1743–1744 dwór przyjął ofertę ugrupowania Czartoryskich w sprawie reformy państwa. Przyjmuje się również, że od tej pory „Familia” zaczęła pełnić rolę stronnictwa dworskiego. Do tej, moim zdaniem, przełomowej daty nie cieszyła się ona wprawdzie względami dworu, a związany z Czartoryskimi kanclerz wielki koronny Andrzej Stanisław Załuski, mimo piastowania wysokiego urzędu ministerialnego, nie czuł się wystarczająco pewnie i silnie, by móc decydować o najważniejszych sprawach oraz rozdawać karty na scenie politycznej. Z czasem jednak sytuacja zmieniła się na korzyść „Familii”, która stopniowo zaczęła uzyskiwać poparcie najbliższego otoczenia Augusta III. Uważa się to stronnictwo za partię dworską do ok. 1750–1754 r. Jednak tak naprawdę nigdy nie doszło do zupełnego utożsamienia polityki dworu z polityką partii Czartoryskich⁶.

Przyjmuje się, i sam skłaniam się ku temu twierdzeniu, że prawdziwym przywódcą politycznym i intelektualnym „Familii” był Stanisław Poniatowski, ojciec przyszłego króla, jednak rola Michała Fryderyka w rozgrywkach wewnętrznych na Litwie i funkcjonowaniu w różnych konstelacjach politycznych była ogromna.

³ T. Zielińska, *Feldmarszałek Jakub Henryk Flemming w środowiskach magnatów polskich*, [w:] *Polska-Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, pod red. K. Bartkiewicza, Zielona Góra 1998, s. 121.

⁴ Por. K. Buczek, *Z dziejów polskiej archiwistyki prywatnej (Archiwa XX. Czartoryskich)*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1938, s. 41–85.

⁵ O tym ugrupowaniu pisała już M. Czeppe, *Kamaryla Pana z Dukli. Kształtowanie się obozu politycznego Jerzego Augusta Mniszcha (175–1763)*, Warszawa 1998.

⁶ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, t. II, Warszawa 1936, s. 230–266. Zob. bardzo dokładną charakterystykę życia politycznego i struktury ugrupowań politycznych w czasach Augusta III Wettyna: M. Wyszomirska, *Między obroną wolności a naprawą państwa. Rzeczpospolita jako przedmiot polemik politycznych w dobie panowania Augusta III (1734–1763)*, Warszawa 2010, *Biblioteka Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Studia i Źródła. Studia Nr IV*.

Michał Fryderyk Czartoryski objął urząd podkanclerzego Wielkiego Księstwa Litewskiego 13 listopada 1724 r. po swoim ojcu, Kazimierzu Czartoryskim (1674–1741), stając się jednym z liderów tworzonej wówczas „Familii”⁷. Stan badań jednak nie pozwala powiedzieć zbyt wiele o jego działalności w wymiarze lokalnym (województwa czy powiatu) w Wielkim Księstwie Litewskim. W 2010 r. białoruski historyk, Andriej Macuk, podjął próbę scharakteryzowania najważniejszych magnackich ugrupowań w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1717–1763⁸. Macuk jest również autorem tekstów dotyczących m.in. wyboru pisarzy trybunalskich⁹, roli stronnictwa Michała Fryderyka Czartoryskiego przy nominacjach na urzędy powiatowe w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 40. XVIII w.¹⁰, walki ugrupowań magnackich podczas trybunałów w 1741 i 1743 r.¹¹. Z kolei politykę M. Fr. Czartoryskiego wobec obsady najważniejszych urzędów ziemskich i trybunalskich w Wielkim Księstwie Litewskim w 1744 r. podjął przed kilkoma laty piszący te słowa¹².

Warto wspomnieć też, iż problem funkcjonowania magnackich i średnioszlacheckich rodzin Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach saskich nadal stanowi poważne wyzwanie dla badacza. I choć polska literatura historyczna problem ten podejmowała niejednokrotnie, zarówno w warstwie politycznej, jak i społeczno-demograficznej¹³, o czym świadczą gruntowne studia Marzeny Liedke¹⁴, Moniki Jusupović¹⁵, Dariusza Rolnika¹⁶

⁷ *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 149, *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, t. XI.

⁸ A. Мацук, *Барацьба магнацкіх групак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск 2010.

⁹ Idem, *Wybór pisarzy trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i wyznań XVI–XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole 2008, s. 105–124.

¹⁰ Idem, *Роля М. Чартарыўскага пры размеркаванні паятовых урадў у ВКЛ у 40-х гг. XVIII ст.*, „Український історичний збірник”, Вип. 10, 2007, s. 65–76.

¹¹ Idem, *Барацьба магнацкіх групак вакол Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага 1741 г.*, „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки” 7, 2009, s. 22–31; idem, *Барацьба магнацкіх групак вакол трыбунала ВКЛ 1743 г.*, „Український історичний збірник”, Вип. 12, 2009, s. 76–90.

¹² A. Perlakowski, *Michał Fryderyk Czartoryski, podkanclerzy litewski wobec obsady urzędów centralnych, ziemskich i trybunalskich w Wielkim Księstwie Litewskim w 1744 roku*, [w:] *Sit erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, pod red. M. Karkochy i P. Robaka, Łódź 2017, s. 299–320.

¹³ T. Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977; Z. Zielińska, *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny” 1971, 62/3, s. 397–419; Z. Anusik, A. Stroynowski, *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 33, 1989, s. 29–58.

¹⁴ M. Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016.

¹⁵ M. Jusupović, *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabiellów w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.

¹⁶ D. Rolnik, *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018. Monografia D. Rolnika dotyczy czasów stanisławowskich, nie-

oraz zbiorowe monografie poszczególnych rodów¹⁷, to jednak nadal temat ten nie jest dostatecznie opracowany i wymaga jeszcze wielu szczegółowych badań.

Analizując zgromadzony materiał źródłowy, głównie w postaci korespondencji M. Fr. Czartoryskiego, na pierwszy rzut oka można wysnuć wniosek, że sprawy samego Mińska, jako miasta stołecznego, bądź też województwa mińskiego nie zaprzętały zbytnio podkanclerskiej głowy. Gdy jednak zaczniemy głębiej analizować to, co pisał dygnitarz, okaże się, że rola Mińska i województwa mińskiego w jego planach była istotna i wpisywała się w politykę całego stronnictwa dążącego, z lepszym lub gorszym skutkiem, do przejęcia kontroli nad życiem politycznym Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Można wyróżnić kilka zagadnień, którymi szczególnie zainteresowany był Michał Fryderyk Czartoryski, a które dotyczyły województwa oraz jego stolicy. Z pewnością na plan pierwszy wysuwa się kwestia stosunku do walki politycznej podczas odbywających się na terenie Litwy trybunałów. Jest to oczywiście jak najbardziej zrozumiałe, biorąc pod uwagę fakt, że trzecia, czwarta, a nawet piąta dekada XVIII stulecia była okresem, w którym nastąpiło swego rodzaju przeniesienie rywalizacji w Wielkim Księstwie właśnie na trybunały. Paraliż sejmu jako najważniejszej do tej pory władzy ustawodawczej w Rzeczypospolitej sprzyjał rozstrzyganiu spraw istotnych z punktu widzenia magnaterii i szlachty wyłącznie w oparciu o dekrety trybunalskie. Dotyczyło to nie tylko kwestii drobnych (majątkowych), ale również i tych o wydźwięku politycznym, gdyż wygrana w walce o nominacje na sejmikach deputackich świadczyła o pozycji danego rodu/rodów na określonym terenie (w skali województwa, powiatu czy też całej prowincji).

Pierwsza wzmianka na temat Mińska w listach Michała Fr. Czartoryskiego po jego awansie na podkanclerstwo pochodzi dopiero z sierpnia 1731 r., kiedy to dygnitarz zaangażował się w losy trybunału, a szczególnie jego kadencji mińskiej. Czartoryski prosił jednego z pisarzy, niejakiego Pileckiego, aby przekazał on pisarzowi ziemskiemu wileń-

---

mniej jednak rozdział pierwszy odnosi się do dziejów tej rodziny od jej, potwierdzonych źródłowo, początków. Dariusz Rolnik jest również autorem inwentarza Jeleńskich z Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi w Mińsku, zob. idem, *Archiwum Jeleńskich z NGAB w Mińsku (XVI–XX wiek)-jego dzieje i inwentarz*, Katowice 2018.

¹⁷ *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku. W kręgu polityki i kultury*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 3, 1989; *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów (XVI–XVIII w.)*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, *Seria Fasciculi Historici Novi*, t. 9; *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017; *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1, *Sapiehowie*, pod red. T. Ciesielskiego i M. Sawickiego, Opole 2018; *Wokół Sanguszków. Dzieje, sztuka, kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, 29–30 czerwiec 2006*, red. B. Bułdys, J. Skrabski, Tarnów 2007. Ciekawe teksty dotyczące rodów litewskich znaleźć można również w pracach poświęconych magnaterii polsko-litewskiej jako warstwie społecznej, powstałych w białostockim ośrodku historycznym, zob. *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, pod red. J. Urwanowicza przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz i P. Guzowskiego, Białystok 2003; *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, pod red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicza, Białystok 2006; *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, pod red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicza, Białystok 2011; *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012.

skiemu Michałowi Alojzemu Sawickiemu list wraz z ekstraktem jakichś dokumentów (prawdopodobnie majątkowych), z jednoczesnym surowym przykazaniem, aby dopilnował on wpisania tej ekspedycji do ksiąg trybunalskich¹⁸. Takiej samej czynności pisarz ziemski wileński miał dokonać w księgach trybunalskich w Mińsku¹⁹. Osoba Sawickiego, wówczas stronnika radziwiłłowskiego, pojawia się też nieco później, w okresie konfliktu M. Fr. Czartoryskiego z Sapiehami. Podkanclerzy próbował wyjaśnić nieporozumienia w korespondencji skierowanej do swojego zięcia, starosty mereckiego Antoniego Kazimierza Sapiehy (1711–1760). W liście wyraźnie sugerował, że Sawickiego spotykały podczas kadencji wileńskiej trybunału niezasłużone ataki, które skończyły się utraceniem jego kandydatury na deputata. Czartoryski uważał, że sprawa ta winna zostać wyjaśniona: *...na następującej kadencji mińskiej, do czego ja omnes possibles chcę adhibere modos, biorąc za własny swój honor mój przywrócenie ad suum munus JM Pana pisarza i zniesienie wypadłych przeciwko niemu w Wilnie tak bezprawnie dekretów...*²⁰. Niestety, na temat genezy tych nieporozumień listy M. Fr. Czartoryskiego milczą. Faktem jest jednak, że M. A. Sawicki został odsądzony od urzędu deputackiego 20 sierpnia 1731 r., co podkanclerzy mógł uznać za osobistą porażkę²¹. Sprawy trybunału kadencji mińskiej przysparzały problemów podkanclerzemu również i 10 lat później. Początek kadencji w 1741 r. przypadł na dzień 16 października 1741 r. Był to zresztą burzliwy okres, który zapisał się bardzo ostrą rywalizacją między Czartoryskimi i Sapiehami z jednej strony a Domem Radziwiłłów z drugiej strony²². Zdaniem podkanclerzego, Radziwiłłowie zamierzali uczynić wszystko, aby zdominować trybunał, a przede wszystkim zneutralizować działalność marszałka, Mikołaja Massalskiego, ówczesnego wojewody mściłowskiego. Czartoryski liczył na pomoc ze strony Jana Michała Dewojny Sołohuba, podskarbiego wielkiego litewskiego (zm. 1748) i uważał, że należy dać wyraźnie do zrozumienia Radziwiłłom, że ich polityczne intrygi nie będą tolerowane. Sugerował nawet odwołanie się do pomocy dworu²³. Dziewięć dni przed inauguracją trybunału Czartoryski pisał do Józefa Stanisława Sapiehy (1708–1754), biskupa-koadiutora wileńskiego, że należy zrobić wszystko, aby doprowadzić do przywrócenia *activitatis* deputatów ze Żmudzi: Kazimierza

¹⁸ Zob. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, województwo wileńskie XIV–XVIII wiek, pod red. A. Rachuby, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk przy współpracy U. Jemielianczuka i A. Macuka, Warszawa 2004, s. 140

¹⁹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: B. Czart.), 5785/III, M. Fr. Czartoryski do Pileckiego (?) z Siedlec 14 VIII 1731, s. 444–445.

²⁰ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie (dalej: LMAVB), fond (dalej: f.) 139–4998, M. Fr. Czartoryski do A. K. Sapiehy z Warszawy 28 IX 1731, k. 20.

²¹ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spisy*, pod red. A. Rachuby, oprac. A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa 2004, s. 150.

²² Z. Zielińska, *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983, s. 51.

²³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Archiwum Rodzinne Poniatowskich (dalej: ARP), 372/2, M. Fr. Czartoryski do Stanisława Poniatowskiego, wojewody mazowieckiego z Warszawy 11 X 1741, s. 14.

Billewicz Stankiewicz – stolnika żmudzkiego, Stanisława Odachowskiego – starosty botockiego i Onufrego Kownackiego – cześnika żmudzkiego oraz z Wołkowyska: Jana Odachowskiego – chorążego wendeńskiego i niejakiemu Sieheni²⁴. Początkowo kadencja mińska nie przebiegała zgodnie z zamysłem Czartoryskich. Michał Fryderyk obawiał się nawet interwencji zbrojnej wojsk radziwiłłowskich, co, jego zdaniem, miałyby bardzo szkodliwe następstwa²⁵. Kandydaci „Familii” zostali co prawda usunięci z funkcji, jednak działania połączonych sił Czartoryskich i Sapiechów przyniosły pozytywny dla nich skutek i wszyscy zostali do tych funkcji przywróceniu²⁶. Czartoryski przy okazji przezornie i „politycznie” uznał, że skoro osiągnięto cel, nie ma sensu dalsza awantura i podsycanie niechęci wobec Radziwiłłów²⁷. Sytuacja polityczna jednak spowodowała, że kolejne trybunały, przede wszystkim ten z 1743 r., stały się widowiskiem ostrej walki między koalicją Czartoryskich, Sapiechów i Massalskich przeciwko Radziwiłłom. To właśnie podkanclerzy razem z M.A. Sapiechą ustalił na początku listopada plan wyborów trybunalskich²⁸. Obaj zdecydowali też o promowaniu na sejmiku deputackim w Kownie Antoniego Burzyńskiego, instygatora litewskiego. Czartoryski prowadził wówczas zakrojoną na szeroką skalę działalność wspierającą Sapiechów, m.in. promował Józefa Stanisława Sapiechę na wileńskim sejmiku deputackim²⁹. Nie chciał, aby sejmiki wybierały wojskowych, którzy byłiby naturalnym zapleczem politycznym dla Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” (1702–1762), wówczas hetmana polnego litewskiego. Sukces Sapiechów podczas wyborów i kadencji trybunalskiej w 1743 r. możliwy był dzięki poparciu Czartoryskiego i jego wpływom na dworze królewskim. Ponadto rozszerzenie antyradziwiłłowskiej koalicji m.in. o Jana Michała Dewojnę Sołłohuba zadecydowało o ostatecznym sukcesie zwolenników „Familii”³⁰. Z kolei podczas trybunału w 1745 r. wspólnymi staraniami Sapiechów, którzy od 1743 r. – dzięki pośrednictwu „Familii” – zbliżyli się do dworu³¹, Czartoryskich i tym razem Radziwiłłów na czele z „Rybeńką”, doprowadzono do nominacji Józefa Wołodkowicza, podsędka mińskiego do pióra kadencji mińskiej: *Do pióra w Mińsku optat ks. JM wda wil. JM P. Wołodkowicza, loci deputata, którego ja bym wolał*,

²⁴ LMAVB, f. 139–4982, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy z Warszawy 7 X 1741, k. 14v.; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 189–190.

²⁵ AGAD, ARP, 372/2, M.Fr. Czartoryski do S. Poniatowskiego z Warszawy 25 X 1741, s. 21.

²⁶ LMAVB, f. 139–4982, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy z Warszawy 28 X 1741, k. 15; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 189–190; M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1, 1714–1757, tekst opracował i wstępem poprzedził B. Królikowski, komentarz Z. Zielińskiej, Warszawa 1986, s. 183; Z. Zielińska, *Walka „Familii”...*, s. 51–52.

²⁷ AGAD, ARP, 372/2, M.Fr. Czartoryski do S. Poniatowskiego z Warszawy 22 XI 1741, s. 24.

²⁸ O powodach walki o trybunał szerzej pisał A. Macuk, zob. A. Мацук, *Барэцьба магнацкіх групавак вакол трыбунала ВКЛ 1743...*, s. 77.

²⁹ *Ibidem*, s. 77–78.

³⁰ *Ibidem*, s. 85.

³¹ A. Мацук, *Роля М. Чартарыйскага...*, s. 66.

niżeli kollegę³². Wołodkowicz był faworytem i zaufanym „Rybeńki”, który, według słów podkanclerzego, bardzo interesował się tą sprawą. Te zakulisowe poczynania, najzupełniej zrozumiałe w skomplikowanej sytuacji politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII stulecia „podlane” były przez Czartoryskiego patetycznym sosem troski o dobro publiczne: *Co zaś ad alia munia WMWM Państwo primores w tak zgodnej i przykładowej harmonii zostający, najdoskonalej umiarkujecie i odsądzicie. Co komu najsluszniej, najprzychylniej i dla Dobra Publicznego ma być praefenter conferabile...*³³. Nie udała się natomiast próba nominacji Władysława Jelskiego, starosty pińskiego na urząd marszałkowski, mimo iż: z *Mińska do mnie piszą, że do dyrekcji trybunału bezpieczniejszy i [...] miłszy sta piński, niżeli sta wilkomirski* [Benedykt Tyzenhauz – A.P.], *albo kaszt. infantyński* [Jan August Hylzen – A.P.]. Marszałkiem został Aleksander Pociąg (zm. 1770), wojewoda trocki, który dość niechętnie angażował się w rozgrywkę polityczną na linii Nieśwież–Wolczyn³⁴.

Czasami również trzeba było zawiązywać szybkie sojusze polityczne, niemalże *ad hoc*, które miały na celu zapobieżenie niespodziewanym wynikom elekcji ziemskich. Tak było w 1748 r., kiedy to M. Fr. Czartoryski wraz z „Rybeńką” i Michałem Józefem Massalskim, kasztelanem wileńskim postanowili interweniować w sprawie wyborów deputackich w Nowogródku. Jak wiemy, w Nowogródku sejmik pod łaską Eliasza Mogilnickiego wybrał dwóch deputatów: Antoniego Jerzego Rdułtowskiego, tamtejszego podwojewódzkiego i Szymona Michała Danieykę, skarbnika mścisławskiego. Przeciwno tym wyborom zaprotestowano powołując się na fakt: *...że tamten sejmik [...] bez wiadomości najpierwszych tego województwa urzędników, którzy na zwyczajnym obrad miejscu in passivitate do samego zmroku siedzieli jest sklejonym i byłoby to złą bardzo konsekwencyją, gdyby ci Ichm. tak nieprawnie obrani utrzymali się, bo tymże sposobem sequerentur elekcyje ziemskie w Nowogródku i w Mińsku in tali praëiudicatio fundujace się nulla consideratione legis et libera vocis...*³⁵. Istotnie, przeciwko tym wyborom wkrótce wniesiono protest, a dla Czartoryskiego kwestia ta była kluczowa, jeśli chodzi o przykład, jaki mogły dać elekcje deputackie dla elekcji urzędników ziemskich³⁶. Obawiał się, że nie zważając na protesty i „głos wolny”, który w przypadku zgromadzenia

³² LMAVB, f. 139–4982, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy z Warszawy 25 III 1745, k. 87v. A, Macuk, *Wybór pisarzy...*, s. 108–109. Według A. Macuka, Wołodkowicz był promowany już podczas poprzedniego trybunału z 1743 r. kiedy to miał kandydować z województwa mińskiego, bądź też innego sejmiku egzulanckiego. Tymczasem w 1743 r. Wołodkowicza w ogóle nie znajdujemy wśród deputatów trybunałskich. A. Мацук, *Баратца магнаіцкіх групавак вакол трыбунала БКІІ 1743...*, s. 78–79; *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 195–199.

³³ Biblioteka Polska w Paryżu (dalej: BPP), 54/5, M.Fr. Czartoryski do Michała Józefa Massalskiego, kasztelana wileńskiego z Warszawy 17 IV 1745, s. 44.

³⁴ Z. Zielińska, *Pociąg Aleksander h. Waga (zm. 1770)*, PSB, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1983, s. 24.

³⁵ BPP, 54/5, M.Fr. Czartoryski do M. J. Massalskiego z Warszawy 9 III 1748, s. 52–53.

³⁶ A. Macuk, *Wybór pisarzy...*, s. 123–124.

w Nowogródku zlekceważono, do podobnej sytuacji może dojść podczas sejmików elekcyjnych w Mińsku, czego na szczęście udało się uniknąć: *jużby daremną była vox libera i takowym-że trybem wkrótce by wystawiono ziemskie elekcje w Nowogródku i Mińsku, quantum dispariter WKsM Dobr. względem na wolność delikatnym przy elekcyjach ziemstwa wlińskiego*³⁷.

Od końca lat 40. XVIII stulecia osobą, do której Michał Fryderyk Czartoryski coraz częściej słał listy w sprawach trybunalskich, był Adam Michał Chmara (1720–1805), łowczy miński od 1748 r.³⁸. To jemu w 1749 r. podkanclerzy zlecał na trybunale nie tylko swoje osobiste interesy, ale też sprawy pisarza polnego litewskiego Michała Kazimierza Ogińskiego. Nietrudno domyślić się, że chodziło w tym przypadku o obsadę trybunału kadencji mińskiej. To właśnie Adam Chmara przebywając w Mińsku winien: *...obejść wszystkich przytomnych [...] Ichm. Panów deputatów i każdemu distinctim imieniem moim ponowił najusilniejsze prośby za sprawą JMP pisarza polnego WKL z ciotkami...*, a w zamian za to: *...jakie każdy z Ichmciów da dowody łaskawych względów na tak mocne za tą sprawą interesowanie się moje, takich ode mnie spodziewać się może wdzięczności i obligacyji...*³⁹. Zresztą, podkanclerzy traktował popieranie spraw Ogińskiego bardzo ambicjonalnie, czemu dał dobitny wyraz w następujących słowach: *...Sukces sprawy JMP pisarza polnego WKL jako jest dla mnie votivus, tak bardzo cieszyć się będę, gdy się o nim dowiem...*⁴⁰. To właśnie od Chmary podkanclerzy uzyskał dokładne informacje o przebiegu reasumpcji mińskiej w 1749 r.⁴¹ Ponadto Chmara z pewnością należał do grona osób może nie z najbliższego kręgu zaufanych, ale takich, z którymi podkanclerzy dzielił się osobistymi przeżyciami, np. kłopotami zdrowotnymi swojej ciężarnej córki Józefy Aleksandry zamężnej z Michałem Antonim Sapiehą. Czar-

³⁷ AGAD, Archiwum Radziwiłłów (dalej AR), dz. V, 2579/III, M.Fr. Czartoryski do NN z Warszawy 7 III 1748, s. 116.

³⁸ W liście z M.Fr. Czartoryskiego z 1752 r. znajdujemy wzmiankę o przysłaniu przez podkanclerzego przywileju na łowiectwo mińskie. Prawdopodobnie jednak chodziło o odpis przywileju z 1748 r., zob. Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN) 3285/II, t. 1, M.Fr. Czartoryski do A.M. Sapiehy z Wołczyzna 11 VII 1752, k. 198.

³⁹ Львівська національна наукова бібліотека України імені В.Стефаніка, (dalej ЛННБУ), f. 103, Sapiehowie, „Archiwum Adama Chmary, wojewody smoleńskiego”, [ewidentna pomyłka w opisie, gdyż Adam Chmara był wojewodą mińskim], teka 643, M.Fr. Czartoryski do A. Chmary z Wołczyzna 8 X 1749, k. 12. Sejmik deputacki w Mińsku (3 II 1749 r.) został zerwany.

⁴⁰ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do A.M. Chmary z Wołczyzna 5 XI 1749, k. 7. Szerzej o działalność A. M. Chmary, zob. H. Mościcki, *Chmara Adam Michał Stanisław (1720–1805)*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 315–316; D. Rolnik, *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego*, [w:] *Sapientia ars vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, pod red. nauk. A. Perlakowskiego, B. Roka, F. Wolańskiego, Kraków–Wrocław 2019, s. 115–127. Dariusz Rolnik jest również autorem przygotowywanej do druku biografii Adama Chmary zatytułowanej *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2020.

⁴¹ ЛННБУ, f. 103, teka 643, M.Fr. Czartoryski do A. Chmary z Wołczyzna 5 XI 1749, k. 7. O sytuacji w Koronie podczas walki trybunalskiej zob. Z. Zielińska, *Walka „Familii”...*, s. 280–291.

toryski jako ojciec bardzo martwił się tymi komplikacjami, które, niestety, doprowadziły do poronienia w pierwszych dniach czerwca 1749 r. Przy tej okazji prosił Chmarę: *Chciej jednak i WMWM Pan wielce proszę, często JMP wojewodzinej przypominać te życzliwe rodzicielskie perswazyje nasze, gdyż zwyczajnie casus poronienia więcej zdrowiu szkodzi, niżeli formalny połów, dlatego też pilność i staranie o zdrowie większe być powinno*⁴². Zresztą Adam Chmara służył także później podkanclerzemu jako źródło informacji: *...o obrotach Ichm. Państwa województwa podlaskich...*⁴³ i osoba, której powierzał drobne sprawy majątkowe⁴⁴.

Kolejnym zagadnieniem, o którym należy pamiętać, oprócz kwestii ściśle związanych z funkcjonowaniem trybunału litewskiego, był fakt, że Mińsk gościł także uczestników obrad litewskiego trybunału skarbowego. Funkcjonowanie tej instytucji również znajdowało się w obszarze zainteresowań Michała Fr. Czartoryskiego, dla którego odpowiednia obsada tego urzędu była sprawą kluczową. Widać to bardzo wyraźnie na początku 1748 r., kiedy martwił się, czy Jan Jerzy Detloff Flemming, wówczas podskarbi wielki litewski zdąży powrócić z Saksonii i weźmie udział: *...w Mińsku na trybunale skarbowym...*⁴⁵. Na szczęście Flemming wrócił na czas i wraz z Aleksandrem Pociem, wojewodą trockim oraz starostą rohaczewskim wziął udział w obradach trybunału: *...gdzie cale pomyślnie w sprawach swoich triumfował, magna fulero łaskowości WKsMci Dobrodzieja...*⁴⁶ oraz zapowiedział swój udział w ufundowaniu trybunału kadencji wileńskiej⁴⁷.

Na przełomie lat 40. i 50. XVIII stulecia zainteresowanie Czartoryskiego Mińskiem z racji odbywanych tam kolejnych kadencji trybunałskich nie osłabło. Co prawda, w listach podkanclerzego znajdujemy rzadkie i pojedyncze wzmianki o zaangażowaniu w te sprawy i, można rzec, że jest to stała tendencja, przewijająca się na kartach jego korespondencji. O przebiegu obrad mińskich informowali Czartoryskiego wielokrotnie ich uczestnicy lub osoby mające dokładne informacje⁴⁸. Wspomniany już Flemming zasłużył u Czartoryskiego na wymówki, gdyż nie stawił się osobiście na trybunale w Mińsku w listopadzie 1749 r. *...w sprawie Mohilewa...* w zamian posyłając tam swojego zaufanego, niejakiego Bystrego⁴⁹, z którym Czartoryski obiecał się rozmówić, oczekując od niego

⁴² JIHHBY, f. 103, teka 643, M.Fr. Czartoryski do A. Chmary z Przybysławic 13 VI 1749, k. 13.

⁴³ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do A. Chmary z Przybysławic 17 V 1749, k. 9; zob. też ibidem, M. Fr. Czartoryski do A. Chmary z Wołczyna 6 III 1750, k. 11.

⁴⁴ BN 3285/II, t. 1, M.Fr. Czartoryski do M.A. Sapiehy z Wołczyna 19 II 1752, k. 177; JIHHBY, f. 103, teka 643, M. Fr. Czartoryski do A. Chmary z Wołczyna 4 IV 1752, k. 10.

⁴⁵ AGAD, AR V, 2579/III, M.Fr. Czartoryski do M. K. Radziwiłła „Rybeński” z Warszawy 2 I 1748, s. 85; ibidem, tenże do tegoż z Warszawy 8 II 1748, s. 102.

⁴⁶ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do M.K. Radziwiłła „Rybeński” z Warszawy 22 II 1748, s. 106.

⁴⁷ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do M.K. Radziwiłła „Rybeński” z Warszawy 23 III 1748, s. 119.

⁴⁸ LMAVB, f. 139-4982, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy, koadiutora wileńskiego, z Warszawy 28 X 1741, k. 15.

⁴⁹ BN, 3285/II, t. 1, M.Fr. Czartoryski do M.A. Sapiehy, wojewody podlaskiego z Wołczyna 17 XI 1749, k. 51. Kilka miesięcy później, dwa dni po zakończeniu kadencji mińskiej, która trwała od 20 X 1749

dokładnej relacji⁵⁰. Podobnie cierpkie słowa wypowiedział podkanclerzy pod adresem Józefa Prószyńskiego, krajczego mińskiego, z którego „usług” na trybunale w 1750 r. nie był zadowolony: ...*który jako widzę jest diffikultujący i z natury swojej rzeczy w odwołkę puszczający...*⁵¹.

Na barki Michała Fryderyka Czartoryskiego, jako jednego z liderów stronnictwa „Familii”, spadał również obowiązek wspierania karier swoich wiernych zwolenników. Do takich z pewnością możemy zaliczyć Stefana Antoniego Jakś Bykowskiego, który w 1750 r. dzierżył urząd pisarza grodzkiego mińskiego. Czartoryski początkowo przewidywał dla niego uzyskanie godności deputata w Mińsku na reasumpcję w 1751 r., jednak, jak sam stwierdził, otrzymał „przestrożę”: *o takim projekcie, żeby JMP Bykowskiego pisarza grodzkiego mińskiego utrzymano deputatem z Rzeczycy, albo skąd inąd cum destinatio do pióra kadencji ruskiej...*⁵². Niestety, plan ten się nie powiódł, a sejmik w Rzeczycy został zerwany⁵³. Niejako na pocieszenie trybunału z 1751 r. można stwierdzić, że w Mińsku wybory deputatów 8 lutego 1751 r. odbyły się zgodnie z zamiarami podkanclerzego litewskiego. Przygotowując się do nich jeszcze w listopadzie 1750 r. Czartoryski w liście do M. A. Sapięhy pisał o swoich oczekiwaniach wobec elekcji mińskiej: ...*czyn i to WMM Pan, żeby w Mińsku inaczej sejmik non eveniat w obraniu deputatem JMP Golejewskiego [...] admisione w ostatku za kolegę JMP Oborskiego...*⁵⁴. Starania zakończyły się pełnym sukcesem. Zarówno Michał Golejewski, cześnik miński, jak i Bernard Oborski, starosta horbowski, zostali wybrani deputatami⁵⁵. Nad sprawnym przebiegiem reasumpcji tego trybunału w Mińsku (od 25 XI 1751 r.) miał czuwać Antoni Zabięłło, marszałek kowieński, stronnik „Familii”, a jednocześnie utrzymujący dobre stosunki z Radziwiłłami. Otrzymał on od podkanclerzego szczegółową instrukcję, zawierającą informację o sprawach ważnych z punktu widzenia podkanclerzego⁵⁶. Przełom lat 1749/1750 był zresztą niezwykle ważny dla wewnętrznej sytuacji w Wielkim Księstwie. To wówczas Michał Fr. Czartoryski szukał stronników na Litwie, przewidując być może już wtedy, jak zasugerowała to niedawno M. Jusupović, odejście od sojuszu z dworem⁵⁷.

---

do 7 III 1750 Czartoryski gratulował Sapięze wygranej sprawy z Józefem Wołodkiewiczem, wojszczycem mińskim, zob. ibidem, tenże do tegoż z Wołczyna 9 III 1750, k. 83.

⁵⁰ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do M.A. Sapięhy z Wołczyna 29 X 1749, s. 44.

⁵¹ AGAD, AR V, 2579/IV, M.Fr. Czartoryski do Hieronima Floriana Radziwiłła, chorążego litewskiego, z Warszawy 25 VIII 1750, s. 20.

⁵² BN 3285/II, t. 1, M.Fr. Czartoryski do A.M. Sapięhy z Wołczyna 11 XI 1750, k. 115.

⁵³ *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 231.

⁵⁴ BN 3285/II, t. 1, M.Fr. Czartoryski do A. M. Sapięhy z Wołczyna 27 XI 1750, k. 127v.

⁵⁵ *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 231.

⁵⁶ B. Czart., 3880/II, M.Fr. Czartoryski do Antoniego Zabięłły, marszałka kowieńskiego z Wołczyna 20 X 1751, s. 199. O stosunku A. Zabięłły do Czartoryskich i zbliżeniu tego pierwszego do „Familii”, zob. M. Jusupović, op. cit., ss. 45, 48, 185–200.

⁵⁷ Ibidem, s. 201.

Ważnym elementem treści korespondencji Michała Fryderyka Czartoryskiego były kwestie awansów i polityki nominacyjnej w województwie mińskim. Andriej Macuk analizując wpływ M. Fr. Czartoryskiego na nadania urzędów w powiatach Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w. wskazał, że znakomita większość litewskich urzędów centralnych była rozdana już w początku panowania Augusta III, więc urzędy powiatowe stały się ważnym orężem kształtowania polityki królewskiej, tym samym wzmacniania bądź osłabiania określonych faksji magnackich⁵⁸. W przypadku Wielkiego Księstwa, rola M.Fr. Czartoryskiego jako podkanclerzego, obok kanclerza J.Fr. Sapiehy była decydująca ze względu na urzędy, jakie dzierżyli.

Co najmniej od 1739 r. podkanclerzy był zainteresowany obsadą kasztelanii mińskiej. W pierwszych dniach stycznia 1740 r. zmarł dotychczasowy kasztelan Daniel Wyhowski. Kwestię obsady tego urzędu Czartoryski poruszał najprawdopodobniej podczas rozmowy z Augustem III. Podkanclerzy miał swojego „murowanego” kandydata. Był nim Jerzy Józefowicz-Hlebicki, starosta orszański. Osobę Józefowicza-Hlebickiego dygnitarz polecał łasce i uwadze Heinricha von Brühla, pierwszego ministra saskiego oraz prosił, aby ten dopilnował wystawienia odpowiedniego przywileju królewskiego⁵⁹. Nominacja dla Józefowicza-Hlebickiego była już gotowa w lutym 1740 r.⁶⁰ Wiosną tego samego roku postąpił on na kasztelanię mińską, jednak zmarł już w roku następnym i w 1742 r. urząd trafił w ręce Michała Judyckiego, zwolennika „Familii”⁶¹. Także w 1740 r. Czartoryski promował do chorągwa mińskiego Aleksandra Rusieckiego, kasztelanica mińskiego⁶². Kilka lat później, w 1744 r., podkanclerzy zaangażował się w poparcie księdza Glińskiego na probostwo mińskie⁶³, co ostatecznie zakończyło się sukcesem⁶⁴. W tym samym roku o podstolstwo mińskie starał się wspomniany już Stefan A. Jaksa Bykowski, którego ponadto wspierał wojewoda nowogródzki Mikołaj Faustyn Radziwiłł. „Familia” w tym czasie w przeddzień sejmu grodzieńskiego 1744 r., na którym miano przeprowadzić jedną z najważniejszych reform (aukcję wojska), zawarła taktyczny sojusz z Radziwiłłami. Nic więc dziwnego, że Michał Fryderyk solennie zapewniał „Rybeńkę”, że urząd podstolego na pewno otrzyma Bykowski, gdyż: *...mniemam, że to będzie także z ukontentowaniem WKs.M Dobr: a życzylbym sobie ukontentować ks. Jmci wojewodę [M.F. Radziwiłła – A.P.], którego kilku już rekomendacyjom dosyć uczynić nie*

⁵⁸ A. Мацук, *Роля М. Чартарыйскага...*, s. 66.

⁵⁹ Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden (dalej: SHStA), 10026, Geheimes Kabinett (dalej: GK), loc. 453/09, M.Fr. Czartoryski do Heinricha von Brühla, [b. m. i d., ok. I 1740], k. 95; B. Czart., 1981/III, M.Fr. Czartoryski do H. von Brühla z Warszawy 30 I 1740, k. 257 [kopia].

⁶⁰ B. Czart., 3880/II., M. Fr. Czartoryski do A. Zabielly z Warszawy 20 II 1740, s. 15.

⁶¹ H. Wereszycka, *Judycki Michał h. Radwan odmienny (zm. 1758)*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 314.

⁶² AGAD, AR V, 2579/I, M.Fr. Czartoryski do M.K. Radziwiłła „Rybeńki” z Przybysławic 6 IX 1740, s. 79.

⁶³ LMAVB, f. 139–4982, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy z Puław 25 IV 1744, k. 77.

⁶⁴ Ibidem, M.Fr. Czartoryski do J. Sapiehy z Przybysławic 18 V 1744, k. 78.

*mogłem circa obstaculum dawniejszych inwadijacji moich...*⁶⁵. Trudno stwierdzić, jakie wcześniejsze niezrealizowane rekomendacje miał na myśli Czartoryski, faktem jednak jest, że sprawa Bykowskiego miała być swoistą rekompensatą za niespełnione nadzieje Domu Radziwiłłów i taką też się stała. Warto też pamiętać, że i w okresie współdziałania „Familii” z dworem wakanse na Litwie były rozdawane zazwyczaj po myśli Czartoryskich oraz kanclerza J. Fr. Sapiehy⁶⁶.

Zasada wzajemności w polityce nominacyjnej była oczywistością w warunkach życia politycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII w. Nic też dziwnego, że podkanclerzy starał się również o poparcie Sapiehów, np. kanclerza litewskiego w staraniach o nominację na surogatorię mińską dla Michała Żyżemskiego, po śmierci dotychczasowego urzędnika Karśnickiego⁶⁷. Oprócz J. Fr. Sapiehy w sprawę tę został zaangażowany regent kancelarii koronnej, Jacek Ogrodzki, którego uwadze Michał Fr. Czartoryski polecał tę sprawę⁶⁸. Wsparcie i zabiegi u Sapiehy okazały się skuteczne, gdyż Żyżemski został surogatorem, o czym świadczy fakt, że podczas sejmiku deputackiego w Mińsku 5 lutego 1748 r. już jako surogator miński wybrany został deputatem trybunalskim z województwa mińskiego⁶⁹.

Na kartach korespondencji podkanclerzego znajdziemy też informację odnoszącą się do problemów ludności żydowskiej kahału mińskiego. W czasie piastowania podkanclerstwa, Michał Fryderyk Czartoryski interweniował w kwestiach podatków, które mieli wносить Żydzi mińscy na rzecz funkcjonującej na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego poczty. Tymi podatkami obciążone były wszystkie gminy żydowskie z terenu Litwy. Z jednego z listów Michała Fr. Czartoryskiego dowiadujemy się, że w 1746 r. kahał miński zalegał z kwotą w wysokości 200 zł. Sprawa ta trafiła w końcu przed trybunał skarbowy, a rozstrzygnięcie jej Czartoryski powierzył jednemu ze swoich zaufanych – Bernardowi Mikołajowi Tadeuszowi Łopacińskiemu, wojskiemu mściławskiemu, późniejszemu instygatorowi litewskiemu. Czartoryski przykazał Łopacińskiemu: *...abyś aktorat jej z pomienionymi żydami w registra przyjąć i za przypadnieniem takowej sprawy jako sprawiedliwy do pomyślnego sukcesu fortiter succurrere raczył...*⁷⁰. Nie trzeba dodawać, że przez pomyślne rozwiązanie tego problemu: *dasz WMWM Pan dowód æquanimitatis suæ ale też i mnie partykularnie uczynisz sobie obligowanym, który jestem prompto ad quosvis usus animo WMWM Pana...*⁷¹. Spór z mińską gminą ciągnął się jednak przez co najmniej dwa lata. Ostatecznie Łopacińskiemu, jako marszałkowi

⁶⁵ AGAD, AR V, 2579/I, M.Fr. Czartoryski do M.K. Radziwiłła „Rybeński” z Warszawy 28 VIII 1744, s. 122.

⁶⁶ A. Мацук, *Роля М. Чартарыйскага...*, s. 69.

⁶⁷ AGAD, AR V, 2579/II, M.Fr. Czartoryski do J. Fr. Sapiehy z Wołczyzna 21 VI 1745, s. 35.

⁶⁸ B. Czart., 3429/IV, M.Fr. Czartoryski do J. Ogrodzkiego Warszawy 22 VI 1745, k. 25.

⁶⁹ *Deputaci Trybunału Głównego...*, s. 218.

⁷⁰ LMAVB, f. 119–141, M.Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego z Warszawy 17 XII 1746, k. 6.

⁷¹ *Ibidem*.

trybunału, udało się zmusić kahał do zapłaty tej kwoty⁷². Gwoli sprawiedliwości trzeba jednak dodać, że podkanclerzy występował również w roli protektora Żydów w Mińsku. Wiemy, że był jedną ze stron sporu, jaki wynikł wiosną 1752 r. między tamtejszą gminą a Józefem Iwanowskim, starostą mińskim: ...*od zapamiętałości JMP starosty mińskiego i od niepoważnionego umysłu jego...*⁷³. W rzeczywistości chodziło o usunięcie Iwanowskiego z funkcji lub zmuszenie go do sprzedania starostwa. Szczególnie mocno nastawał na to Antoni Tadeusz Przeździecki, referendarz litewski, wójt miński i wypróbowany stronnik „Familii”. Marcin Matuszewicz uważał wręcz, że spór kahała z Iwanowskim rozpoczął się za podszeptem Przeździeckiego i był jedną z przyczyn: ...*wypadnienia jego [M. Fr. Czartoryskiego] z łaski królewskiej...*⁷⁴. Sprawa trafiła w końcu do asesorii litewskiej. Iwanowski starał się zyskać sojusznika w osobie „Rybenki”, chcąc załatwić u niego konsens *ad cedendum* starostwa mińskiego, co zresztą nie mogło się udać, dopóki Czartoryski był podkanclerzym i od niego zależało wystawienie tego typu dokumentu. Załatwienie sprawy z Iwanowskim, podobnie jak i w poprzednim przypadku, Czartoryski zlecił B. M. Łopacińskiemu. Ustanowił on swojego plenipotentą, niejakiego Uzłowskiego, choć podkanclerzy sugerował, że obecność Łopacińskiego w Mińsku byłaby niezwykle potrzebna⁷⁵. Termin komisji między kahałem a Iwanowskim został wyznaczony na 31 lipca 1752 r. W tym konkretnym przypadku Czartoryski wyraźnie stanął po stronie starszyny kahalnej. Zastrzegł przy tym, że gdyby: *przez reskrypt z kancelaryji ode mnie nie mógł być prędzej accelerari*, komisja miała między sobą ustalić sposób postępowania⁷⁶. Podkanclerzy sugerował też, że komisja mogłaby rozpocząć swoje prace dwa tygodnie wcześniej – 17 lipca⁷⁷. Niestety, termin, a przede wszystkim obrady komisji stanęły wkrótce pod znakiem zapytania, gdyż okazało się, że jeszcze w kwietniu 1752 r. Iwanowski skonfiskował wszystkie papiery i dokumenty, jakie posiadał kahał miński, stąd też: ...*ciż żydzi od WMWM Pana do trybunału skarbowego zapozwani, nie mając się czym bronić i z czym stawać kondemnować się musieli...*⁷⁸. W liście do stolnika mińskiego, Floriana Jaksy Bykowskiego podkanclerzy zażądał, aby ten wstrzymał się z wszelkimi działaniami, a przede wszystkim egzekucją pieniędzy, do których rościł sobie pretensje starosta: ...*do zakończenia kommissyji między JMP starostą a kahałem*

⁷² W. Szczygielski, *Łopaciński Mikołaj Tadeusz h. Lubicz (1715–1778)*, PSB, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 400.

⁷³ Lietuvos valstybės istorijos archyvas w Wilnie (dalej: LVIA), „Wileńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk”, f. 1135, op. 15, nr 18, M. Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego z Wólczyna 17 IV 1752, k. 218.

⁷⁴ M. Matuszewicz, op. cit., s. 348. J. Dygdała, *Przeździecki Antoni Tadeusz h. Roch III (1718–1772)*, PSB, t. 29, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 52.

⁷⁵ LVIA, 1135, op. 15, nr 18, M. Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego z Przybysławic 27 VI 1752, k. 220.

⁷⁶ Ibidem, M. Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego z Wólczyna 17 IV 1752, k. 218v.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ B. Czart., 3127/III, M. Fr. Czartoryski do Floriana Bykowskiego, stolnika mińskiego z Wólczyna 23 IV 1752, s. 35.

mińskim z dekretu assessorskiego naznaczonej...⁷⁹. Pod koniec czerwca 1752 r. Czartoryski prosił Łopacińskiego (już jako instygatora) o odprawienie komisji w Słonimiu i jak najszybszy przyjazd do Mińska, gdyż: ...*tam w Mińsku osobiste WMWM Pana iudicium summi będzie potrzebne*...⁸⁰. Niestety, o dalszych losach sporu na linii Żydzi mińscy – starosta miński korespondencja Michała Fr. Czartoryskiego milczy. Faktem jest jednak, że Iwanowski sprawiał kłopoty podkanclerzemu w ciągu całego 1752 r. Korespondując z Łopacińskim przed sejmem dygnitarz liczył, iż tenże Iwanowski nie zepsuje planów „Familii” i w końcu doczeka się wymierzenia sprawiedliwości: ...*jeżeli jako dotąd persistit in procederach swoich nieustannie doigra się na ostatek takiego dekretu, który będzie sprawiedliwy, a dla Jmci bardzo przykry*...⁸¹. Nie było to czymś zaskakującym, gdyż niechęć Czartoryskiego do starosty mińskiego należy rozpatrywać w szerszym kontekście politycznym, o którym już wspomniałem, mianowicie rozejścia się dróg „Familii” i dworu, co już w 1752 r. stało się faktem.

Rola Mińska jako ważnego miasta na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w kontekście reasumpcji trybunałów, walk o wybór odpowiednio dobranego kompletu deputatów, nominacji urzędniczych pokazuje, że miasto, mimo rzadko pojawiających się wzmianek, pełniło ważną rolę w jego planach politycznych. Pamiętajmy też, że spora część korespondencji podkanclerzego została zniszczona i to jeszcze w XVIII w. W wielu listach pojawia się przecież wyraźne żądanie Czartoryskiego, kierowane do adresata, aby: *Te communicata zażyć do komina przeczytawszy*⁸². Mińsk – jak i całe województwo – stanowiły istotny element składowy, bez którego „Familia” nie mogła myśleć o podporządkowaniu sobie poszczególnych powiatów litewskich, a wybory (deputatów czy urzędników ziemskich) były swoistym probierzem siły samego rodu czy całego stronnictwa. Słusznie też zauważył A. Macuk, że w latach 40. XVIII w. tradycja pierwszeństwa deputatów nowogródzkich i mińskich przy wyborach na pisarza kadencji ruskiej przestrzegana była wtedy, kiedy opłacało się to fakcjom magnackim. O ile w latach 1741–1743 trwała zajadła walka o obiór marszałka trybunalskiego, to w latach 1746–1749 trwała walka o pióro kadencji ruskiej w koalicji sapieżyńsko-radziwiłowsko-czartoryskiej⁸³. O tym doskonale wiedział M. Fr. Czartoryski, jak również o tym, że odpowiednia dla „Familii” polityka nominacyjna w województwie może przynieść oczekiwane efekty. Widać to wyraźnie w czasie prawie 30 lat pełnienia przez niego funkcji podkanclerzego. Czy udało mu się zrealizować wszystkie zamierzenia dotyczące Mińska? Jest to już temat na inne rozważania, wymagające żmudnych i dogłębnych badań źródłowych.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ LVIA, f. 1135, op. 15, nr 18, M. Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego z Przybysławic 27 VI 1752, s. 220.

⁸¹ LMAVB, f. 119–141, M. Fr. Czartoryski do B.M. Łopacińskiego, z Wołczyzna 18 VII 1752, k. 42–42v.

⁸² BN 3285/II, t. 1, M. Fr. Czartoryski do M.A. Sapiehy z Wołczyzna 11 XI 1750, k. 115.

⁸³ A. Macuk, *Wybór pisarzy...*, s. 124.

Bibliografia**Źródła rękopiśmienne**

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Radziwiłłów V: 2579/I, 2579/II, 2579/III, 2579/IV

Archiwum Rodzinne Poniatowskich: 372/2

Biblioteka Narodowa w Warszawie: 3285/II, t. 1

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie: 1981/III, 3127/III, 3429/IV, 3880/II, 5785/III

Biblioteka Polska w Paryżu: 54/5

Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, 10026, Geheimes Kabinett: Loc. 453/09

Lietuvos valstybės istorijos archyvas w Wilnie: f. 1135, op. 15, nr 18

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka w Wilnie: f. 119–1414, f. 139–4982, 4998

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка we Lwowie: f. 103, teka 643.

Źródła drukowane

M. Matuszewicz, *Diariusz życia mego*, t. 1, 1714–1757, tekst opracował i wstępem poprzedził B. Królikowski, komentarz Z. Zielińskiej, Warszawa 1986.

Opracowania

Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów (XVI–XVIII w.), red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, *Seria Fasciculi Historici Novi*, t. 9.

Anusik Z., Stroynowski A., *Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica* 33, 1989, s. 29–58.

Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1794. Spisy, pod red. A. Rachuby, oprac. A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczenki, Warszawa 2004.

Dygdała J., *Przeździecki Antoni Tadeusz h. Roch III (1718–1772)*, PSB, t. 29, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 51–54.

Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku, pod red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicza, Białystok 2011.

Jusupović M., *Prowincjonalna elita litewska w XVIII wieku. Działalność polityczna rodziny Zabielińców w latach 1733–1795*, Warszawa 2014.

Konopczyński W., *Dzieje Polski nowożytnej*, t. II, Warszawa 1936.

Konopczyński W., *Czartoryski Michał Fryderyk (1695–1775)*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 288–294.

Liedke M., *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016.

- Мацук А., Роля М. *Чартарыйскага пры размеркаванні павятовых урадў у ВКЛ у 40-х гг. XVIII тс.* „Український історичний збірник“, Вип. 10, 2007, s. 65–76.
- Macuk A., *Wybór pisarzy trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 40. XVIII w.*, [w:] *Rzeczpospolita wielu narodów i wyznań XVI-XVIII wiek*, pod red. T. Ciesielskiego i A. Filipczak-Kocur, Warszawa-Opole 2008, s. 105–124.
- Мацук А., *Барацьба магнацкіх групавак вакол Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага 1741 г.* „Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки” 7, 2009, s. 22–31.
- Мацук А., *Барацьба магнацкіх групавак вакол трыбунала ВКЛ 1743 г.*, „Український історичний збірник“, Вип. 12, 2009, s. 76–90.
- Мацук А., *Барацьба магнацкіх групавак у ВКЛ (1717–1763 гг.)*, Мінск 2010.
- Mościcki H., *Chmara Adam Michał Stanisław (1720–1805)*, PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 315–316.
- Perlakowski A., *Michał Fryderyk Czartoryski, podkanclerzy litewski wobec obsady urzędów centralnych, ziemskich i trybunalskich w Wielkim Księstwie Litewskim w 1744 roku*, [w:] *Sit erat in votis. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Anusikowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Rzeczpospolita w czasach nowożytnych*, pod red. M. Karkochy i P. Robaka, Łódź 2017, s. 299–320.
- Radziwiłłowie XVI-XVIII wieku. W kręgu polityki i kultury*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 3, 1989.
- Radziwiłłowie w służbie Marsa*, red. M. Nagielski, K. Żojdź, Warszawa 2017.
- Rolnik D., *Województwo mińskie i Jeleńscy w życiu publicznym Rzeczypospolitej w latach 1764–1795 w świetle ich korespondencji*, Katowice 2018.
- Rolnik D., *Archiwum Jeleńskich z NGAB w Mińsku (XVI–XX wiek) – jego dzieje i inwentarz*, Katowice 2018.
- Rolnik D., *Dwór Michała Antoniego Sapiehy i jego rola w edukacji obywatelskiej na przykładzie Adama Chmary, ostatniego wojewody mińskiego*, [w:] *Sapientia ars vivendi putanda est. Wokół kultury i polityki. Studia z dziejów nowożytnych ofiarowane Profesorowi Marianowi Chachajowi*, pod red. nauk. A. Perlakowskiego, B. Roka, F. Wolańskiego, Kraków-Wrocław 2019, s. 115–127.
- Rolnik D., *Adam Chmara (1720–1805) – ostatni wojewoda miński w świecie polityki czasów stanisławowskich i jego archiwum*, Katowice 2020 [w druku].
- Szczygielski W., *Łopaciński Mikołaj Tadeusz h. Lubicz (1715–1778)*, PSB, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 400–402.
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, *województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. A. Rachuby, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk przy współpracy U. Jemielianczuka i A. Macuka, Warszawa 2004.
- Wereszycka H., *Judycki Michał h. Radwan odmienny (zm. 1758)*, PSB, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964–1965, s. 314.

- Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1, *Sapiehowie*, pod red. T. Ciesielskiego i M. Sawickiego, Opole 2018.
- Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, pod red. J. Urwanowicza przy współudziale E. Dubas-Urwanowicz i P. Guzowskiego, Białystok 2003.
- Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, pod red. E. Dubas-Urwanowicz i J. Urwanowicza, Białystok 2006.
- Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012.
- Wokół Sanguszków. Dzieje, sztuka, kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, 29–30 czerwiec 2006*, red. B. Bułdys, J. Skrabski, Tarnów 2007.
- Wyszomirska M., *Między obroną wolności a naprawą państwa. Rzeczpospolita jako przedmiot polemik politycznych w dobie panowania Augusta III (1734–1763)*, Warszawa 2010, *Biblioteka Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Studia i Źródła. Studia Nr IV*.
- Zielińska T., *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Zielińska T., *Feldmarszałek Jakub Henryk Flemming w środowiskach magnatów polskich*, [w:] *Polska–Saksonia w czasach unii (1697–1763). Próba nowego spojrzenia*, pod red. K. Bartkiewicza, Zielona Góra 1998, s. 115–128.
- Zielińska Z., *Mechanizm sejmikowy i klientela radziwiłłowska za Sasów*, „Przegląd Historyczny” 1971, 62/3, s. 397–419.
- Zielińska Z., *Pociej Aleksander h. Waga (zm. 1770)*, PSB, t. 27, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1983, s. 23–25.
- Zielińska Z., *Walka „Familii” o reformę Rzeczypospolitej 1743–1752*, Warszawa 1983.

“The dealings of his lordship Vice-Chancellor...” Minsk and the Minsk voivodeship in the policies of Michał Fryderyk Czartoryski

Summary: This article discusses the role played by Michał Fryderyk Czartoryski, the Lithuanian Vice-Chancellor and one of the political leaders of the “Familia” party, in the political life of Minsk and the Minsk Province during his term in office (1724–1752). The city and the province were not considered political heavyweights in the Grand Duchy of Lithuania and were rarely mentioned in the Vice-Chancellor’s correspondence, but Czartoryski paid close attention to the election of tribunal deputies from Minsk, distributive politics, and territorial offices in the Minsk Province. As a seasoned politician, Czartoryski mastered the art of forming short-term alliances with political opponents, including the Radziwiłłs, and using other social groups, such as the Jews, to push through his political plans, even if only on the local scale.

Keywords: Michał Fryderyk Czartoryski, Minsk, Grand Duchy of Lithuania, 18th century